

Анотації

Мищук С. Н. Коллекция рукописных книг библиотеки Одесского общества истории и древностей во второй половине XIX — в начале XX вв. и их научное описание.

Рассмотрена история коллекционного рукописного фонда библиотеки Одесского общества истории и древностей, сформированной в период существования Общества (1839 — 1924), основные этапы развития библиотеки, оценены содержание и состав коллекции рукописных книг и исторических документов, отмечен значительный вклад А. В. Рыстенко в научное исследование рукописных фондов библиотеки славянского происхождения, создание научного каталога рукописей. Упомянуты другие исследователи рукописной коллекции Одесского общества истории и древностей, описывавшие разные рукописные источники.

Mishchuk S. M. Collection of manuscripts in the library of the Odessa Historical Society in the late 19th — early 20th centuries.

The article deals with the history of the manuscripts library in the Odessa historical society. The library was formed during the period of the society's activity in 1839-1924. The basic stages of the library development are considered. The maintenance and composition of the library are assessed. The author underlines the considerable contribution of Rystenko A. V. to the scientific research of the manuscripts of Slavic origin as well as to the creation of the library's scientific catalogue of manuscripts. Other researchers of the collection of manuscripts of the Odessa historical society are mentioned.

С. В. Остапенко

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДАВНІХ ПРАВОВИХ ПАМ'ЯТОК У НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ М. О. МАКСИМЕЙКА

Максимейко Микола Олексійович — український правознавець, професор, доктор історії права, чл.-кор. ВУАН\АН.

Народився 5 червня 1870 року у селянській сім'ї в селі Волошнівці нині Роменського району Сумської області. Навчався в колегії Павла Галагана. Після закінчення у 1892 році юридичного факультету Київського університету був залишений професорським стипендіатом для отримання наукового ступеня.

Протягом 1897-1920 років працював викладачем на юридичному факультеті Харківського університету. У 1920 році

М. О. Максимейко обіймав посади вченого консультанта Народного комісаріату юстиції УРСР та декана юридичного факультету Харківського інституту народного господарства. В цьому ж році через погіршення стану здоров'я науковець вимушений був переїхати до Полтавщини, де перебував переважно в межах Роменського та Прилуцького повітів. Повернувшись до Харкова у 1924 році, працював викладачем Харківського геодезичного та землебудівного

інституту аж до закриття даного закладу (1933 р.). Досить плідною була науково-дослідна робота М. О. Максимейка, яку він проводив з 1926 року у Комісії для вивчення історії західноруського та українського права ВУАН/АН УРСР, з 1934 року по 1936 рік — у Науково-дослідному інституті ім. Т. Г. Шевченка Харкова та Києва, з 1940 року по 1941 рік — в Інституті історії України АН УРСР. Помер М. О. Максимейко 14 квітня 1941 року в Харкові на сімдесят першому році життя.

Микола Олексійович Максимейко, як і більшість науковців-правників, цікавився історією стародавніх правових пам'яток. Його дослідження торкнулись Руської Правди, Литовських Статутів, московських Судебників, Новгородської та Псковської судних грамот і стали вагомим доповненням до історико-правової науки. Шляхом виділення базових та допоміжних джерел правових пам'яток науковцеві вдалося відстежити витoki українського права та виділити декілька систем у правовій історії. Розроблені наукові постулати вченого були підтримані на рівні найвищої наукової установи в країні, оскільки стали програмними принципами у діяльності Комісії по вивченню історії західноруського та українського права при ВУАН у 1926 році.

Звісно, що постать такого видатного вченого, як М. О. Максимейко, привернула увагу багатьох дослідників. Вивченням наукового доробку М. О. Максимейка як представника школи західноруського права займались Т. І. Бондарук [1] та С. І. Міхальченко [2]. Досить ґрунтовною роботою в плані дослідження

наукових теорій вченого є і стаття О. Ф. Скакун “М. О. Максимейко як історик права” [3]. Розвідки вищезазначених авторів стали важливим джерелом при відкритті цілісної картини поглядів вченого на історію правового розвитку. Комплексне дослідження історико-правових ідей М. О. Максимейка, що є метою даної роботи, стане новим та актуальним доповненням у вивченні наукової спадщини теоретика.

В історії правового розвитку М. О. Максимейко виділяв декілька національно-правових систем: 1) право Литовсько-Руської держави (Литовські Статути); 2) право північно-західної Русі (Новгородська та Псковська судні грамоти) і 3) право північно-східної Русі (московські Судебники, Уложення 1649 р.) [4, с. 307] (схема 1).

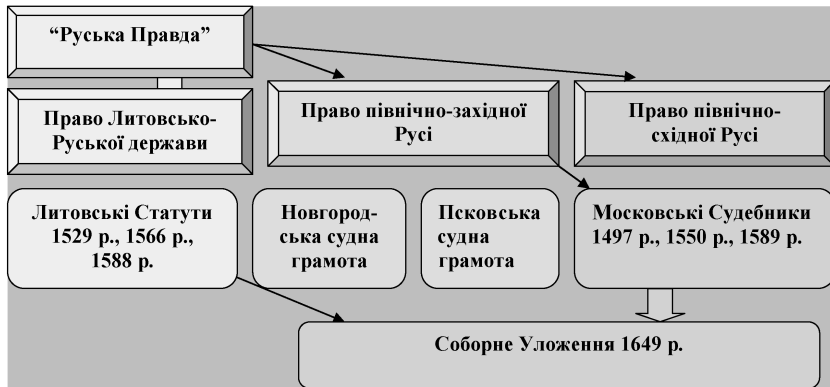

Схема 1. Національно-правові системи за науковою концепцією М. О. Максимейка

Право Литовсько-Руської держави представлено М. О. Максимейком Литовськими Статутами — кодексами права Великого князівства Литовського, що діяли і на інкорпорованих до нього українських землях. М. О. Максимейко, як і більшість науковців, визнавав джерелами правової пам’ятки руське, польське та німецьке право, але при цьому розділяв їх на базові та допоміжні. Так, використання польських норм у першому Статуті він вважав суто редакційними потребами, оскільки вони вирішували лише проблеми кодифікації. Застосування їх у другому Статуті більш помітне, на думку дослідника: “Почи-

наючи із 40-х років XVI ст., шляхта на сеймі подавала королю петиції щодо перетворення литовсько-руського процесу за польським прикладом, що і стало причиною більшого запозичення в польському праві” [5, с. 50]. В третьому Статуті запозичення артикулів польського права, за твердженнями теоретика, було викликано лише новим завданням державного життя — охороною суспільної безпеки.

Вчений визнавав і вплив німецьких кодексів на Литовський Статут. При цьому вони застосовувались не в оригіналі, а в латинському та польському перекладах. Користування ними дослідник теж обумовлював труднощами кодифікації. На думку М. О. Максимейка: “До Литовського Статуту із німецького права перейшли злочини проти моральності. Терміни: об’єкт злочину, стан необхідної оборони та необережність теж були взяті із німецьких кодексів” [5, с. 50].

До базових джерел правової пам’ятки науковець відносив Руську Правду. М. О. Максимейко наголошував: “Руська Правда розглядає знівечення як злочин проти життя, а не проти здоров’я, такі ж догми ми знаходимо і в праві Великого князівства Литовського. В Руській Правді удари батогами, чашою, рогом та тупою стороною меча вважались не тільки злочином проти здоров’я, а і образою гідності. Так само схарактеризовані ці діяння і в судовій практиці князівства Литовського. Відносно опіки Руська Правда призначала її над неповнолітніми дітьми у випадку смерті батька дітей та другого заміжжя їх матері. Таке ж правило існувало і у Великому князівстві Литовському” [4, с. 315]. Науковець дійшов висновку, що Руська Правда була основою литовсько-руського права, і хоча вона прийняла становий характер, але була базовою, оскільки постанови, які були запозичені із іноземних джерел, видозмінювались та пристосовувались саме до неї [4, с. 315]. Пов’язавши Литовські Статутути із Руською Правдою, вченому вдалося відтворити корені українського права [6, с. 1110]. Дослідження М. О. Максимейка в цьому напрямку стали поштовхом для науковців у вивченні Литовських Статутів як джерел першого кодексу українського права — “Права, за яким судиться малоросійський народ” 1743 року.

Право північно-західної Русі, згідно теорії науковця, охоплювало Псковську та Новгородську судні грамоти. Початок ко-

дифікації Псковської судної грамоти вчений відносив до 1397 року, остаточне затвердження її відбулося в XV ст. на Псковському вічі. Джерелами її дослідник називав: “Грамоти Олександра, Грамоти Константина та Грамоти всіх приписів Псковських мит”. М. О. Максимейко стверджував: “У Пскові було два Олександра — Олександр Невський і Олександр Михайлович Тверський. Вірогідніше, що джерелом виступали грамоти Олександра Невського, оскільки Московський уряд ставився до його грамоти з повагою, а Олександр Тверський на той час був їх ворогуючою стороною. Другим із згаданих князів був Константин Дмитрович, син Дмитрія Донського, який князував у Пскові на початку XV ст. Іншим джерелом були норми Псковського звичаєвого права, які поступово приписувались до названих грамот, а потім увійшли до Псковської судної грамоти” [7, с. 76-77]. Щодо Новгородської судної грамоти, вчений зазначав, що вона також була складена в середині XV ст. Джерелами її визнавав звичаєве право, вічові постанови і договори новгородців із князями [7, с. 77].

М. О. Максимейко допускав можливість запозичення Псковською та Новгородською судними грамотами декількох статей у Руській Правді, але при цьому наголошував, що вона не була для них базовим джерелом.

Досліджуючи право північно-східної Русі, М. О. Максимейко доводив, що Руська Правда була відома Московській державі, бо більшість списків її знаходились в Кормчих книгах, але вона була субсидіарним джерелом, оскільки вирішувала неврегульовані московським законодавством відносини. Псковська та Новгородська судні грамоти не мали юридичної сили взагалі.

Першою формою закону в Московській державі М. О. Максимейко називав приватні закони, привілеї та жалувані грамоти [7, с. 187]. Загальний кодекс, на думку вченого, з’явився в Московській державі у формі Судебника в 1497 році. Основним джерелом його він визнавав Уставні грамоти місцевого управління. Руську Правду теоретик вважав допоміжним джерелом. “В основу Судебника Івана Грозного 1550 р. був покладений відредагований Судебник 1497 р. Наступний Судебник царя Федора Івановича 1589 р. включив Судебник 1550 р., царський указ 1556 р. та норми звичаєвого права” [7, с. 190–191].

Судебники були кодексами, виданими законодавчою владою, але окрім них, на думку науковця, існували також державні кодекси — напівофіційні. Вони були результатом діяльності адміністративних установ, які представляли на розгляд законодавчої влади статейні списки нових законів. Останні вирішувались законодавчою владою у формі видання нових законів, і розсиленням на ті території, від яких надходив запит, де їх формували в указні книги приказів.

Наступний крок у розвитку законодавчої діяльності вчений пов'язував із Уложением 1649 р. Його джерела М. О. Максимейко розділяв на дві групи: місцеві та іноземні. До місцевих відносив Судебник 1550 р. і указні книги приказів; іноземними джерелами називав греко-римське право, яке “приходило через Кормчу книгу і Литовський Статут”.

Науковець визнавав неофіційну рецепцію литовського права московським в XVII ст., пояснюючи це зближенням Московської держави із Литовсько-Польською. Спочатку, на думку вченого, Литовський Статут використовувався в оригіналі, потім почали робити виписки із нього та перекладати на московську мову, і приписувати це в указні книги приказів [7, с. 193].

Дослідивши давні правові пам'ятки, М. О. Максимейко дійшов висновку: “З часом право північно-західне припинило своє існування через приєднання до Москви. Право Литовсько-Руської держави лише частково зберегло своє існування (до 1917 р.) в X томі Зводу законів для губерній Чернігівської і Полтавської. Московське право стало домінуючим в історії права” [4, с. 307].

Критичний підхід до аналізу першоджерел надав змогу М. О. Максимейку відтворити реальну картину зародження права у багатьох державах, в тому числі і в Україні. Розмежування основних та допоміжних джерел правових пам'яток стали підґрунтям наукової концепції теоретика при виділенні національно-правових систем.

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що М. О. Максимейко посів одне з провідних місць в науковому житті країни. Дослідження наукової спадщини М. О. Максимейка є перспективним для подальшої наукової розробки, оскільки вона стане вагомим доповненням до історії саме українського права.

Джерела та література

1. Бондарук Т. І. Західноруське право: дослідження і дослідники. — К., 2000.
2. Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии. — Брянск, 1996.
3. Скакун О. Ф. М. О. Максимейко як історик права // Проблеми правознавства. — 1972. — № 21.
4. Максимейко М. О. “Руська Правда” і литовсько-руське право / Ю. С. Шемшученко. Академічна юридична думка. — К., 1998. — С. 306–315.
5. Максимейко М. О. Джерела кримінальних законів Литовського Статуту. — К., 1894.
6. Максимейко М. О. Про досягнення в науці історії українського права за минуле десятиріччя // Червоне право. — 1927. — № 19. — С. 1110–1112.
7. Максимейко М. О. Лекції з історії російського державного права. — Х., 1906.

Анотації

Остапенко С. В. История возникновения и развитие древних правовых памятков в научной концепции Н. А. Максимейко..

В статті здійснений аналіз основних наукових концепцій Н. А. Максимейко, розроблених при вивченні історії розвитку права. Розглянуті наукові пріоритети ученого. Визначено місце і роль теоретика в науковій житті України в кінці ХІХ — першій половині ХХ ст.

Ostapenko S. V. Origination and evolvement of the ancient standard legal acts according to the scientific conception of M. O. Maksymeiko.

The article analyses the main scientific conceptions that were elaborated by M. O. Maksymeika while studying the history of law. The consideration was given to the scientific priorities as seen by this scientist. The place the theorist occupied and the role he played in the scientific life of Ukraine at the end of the XIX century and the first half of the XX century have been defined.